

Valt het allemaal wel mee?

Een antwoord op ‘Vroeger kon je lachen’ van Stef Aupers en Jack Burgers

1. Inleiding

De reactie van Aupers en Burgers op mijn artikel ‘Geld en “de rest” bevat drie argumenten over de empirische evidentie. Verder proberen ze mijn betoog te plaatsen in het sociologisch denken over gemeenschap en betogen ze dat de historische ontwikkeling (van traditionele gemeenschap naar keuzegemeenschap) juist toegejuicht moet worden. Hun algemene stelling is dat ik ‘een nostalgisch verlangen [heb] naar een geromantiseerd verleden’. Ik ben te pessimistisch, het valt allemaal wel mee.

2. De empirische evidentie

In mijn artikel noem ik een grote hoeveelheid referenties naar onderzoek met betrekking tot de stellingen dat mensen gemeenschap nodig hebben, dat gemeenschap in de laatste halve eeuw is afgenomen, dat gezinnen kwetsbaarder zijn geworden en de criminaliteit, angstgevoelens, depressie en zelfdodingen zijn toegenomen. Het valt op dat Aupers en Burgers alleen ingaan op mijn weergave van het onderzoek naar het verband tussen inkomen en geluk en op de cijfers die ik noem om het proces van uitzwerming aan te tonen. Verder wijzen ze op een publicatie van Veenhoven waaruit blijkt dat in individualistische maatschappijen mensen juist het meest gelukkig zijn. Ik neem aan dat ze alle andere feitelijke informatie tot zich hebben laten doordringen en laat het verder aan hen over om die te rijmen met hun oordeel dat het allemaal wel meevalt.

Wat het verband tussen inkomen en geluk betreft, is mijn weergave van de genoemde literatuur dat in de welvarender landen geld niet of nauwelijks gelukkiger maakt. Mijn indruk is dat dat de algemene opinie is. Mocht blijken uit het recente proefschrift van Schijns, dat ik nog niet ken, dat die opinie achterhaald is, dan is dat belangrijke informatie. Maar het citaat dat Aupers en Burgers aanhalen, spoort geheel met mijn weergave. Als je alle landen neemt, ook de armere, vind je een sterk positief verband. Maar als je

alleen kijkt naar de rijkere landen, dan is dat verband veel en veel kleiner. Dat was precies mijn boodschap ('niet of nauwelijks'). Verder heb ik niet het punt willen maken dat mensen ongelukkiger worden. Letterlijk schrijf ik: "We worden rijker, maar sociaal gezien armer, en per saldo worden we niet gelukkiger".

Dan de kwestie van de cijfers over de uitzwerming. Aupers en Burgers beoordelen die cijfers subjectief anders. Ik vind veranderingen van tussen de 15 en de 30% (deels in twaalf en deels in vijftientig jaar tijd) fors. Zij vinden dat niet. Iedereen heeft recht op zijn subjectieve beoordeling. Dat de verhuismobiliteit de laatste halve eeuw stabiel is, maar later wel weer opduikt als belangrijke factor, is niet vreemd. Die mobiliteit is eerder namelijk wel toegenomen.

Het derde punt is dat Veenhoven vond dat de burgers van individualistische landen gelukkiger zijn dan burgers van minder individualistische landen. Maar individualisme gaat in dat onderzoek over een expertoordeel en over een combinatie van (1) de morele waardering voor individualisme, (2) de mogelijkheden ('opportunity') om keuzes te maken, en (3) de vaardigheid ('capability') om te kiezen. Wat dat zegt over de mate waarin mensen in een gemeenschapsachtige omgeving leven, is zacht gezegd nogal onduidelijk.

Tot zover de discussie over de empirische evidentie.

3. De plaats van het artikel in de sociologische traditie

Volgens Aupers en Burgers is mijn artikel onderdeel van een voortdurende sociologische golf van maatschappijkritiek vanuit de zorg om de gemeenschap.

Op grond van mijn kennis over de geschiedenis van ons vak kom ik tot een heel andere visie. De zorg om de gemeenschap en de daaruit voortvloeiende maatschappijdiagnose was kenmerkend voor de klassieke sociologen (Marx, Durkheim en Weber). Naar mijn waarneming is de trend na de klassieken er juist één van een sterke gerichtheid op een verkeerd begrepen wetenschappelijkheid. Wees vooral niet te maatschappelijk relevant en onderscheid je van wat gewone mensen over de maatschappij denken. Dat heeft in de twintigste eeuw tot een sterke academisering van het vak geleid.

320

Die trend kon goed gedijen omdat hij samenging met de lange tijd ook in de psychologie overheersende leer van de menselijke natuur als leeg bord ('blank slate'). Een sociologie zonder menselijke (sociale) natuur kan 'vrijuit' de maatschappij bestuderen, zonder zich vragen te hoeven stellen over de mate waarin die maatschappij nog tegemoetkomt aan de menselijke sociale behoeften. En die sociologie is vatbaar voor de gedachte dat de maatschappelijke ontwikkeling toch niet is te beïnvloeden en dat mensen zo flexibel zijn dat ze zich altijd wel kunnen aanpassen. Dat is een vrijbrief voor maatschappelijke irrelevantie (zie ook Glebbeek en De Vos 2000).

Maar een enkele socioloog heeft zich daaraan kunnen onttrekken en dan nog vooral in de eerste helft van de eeuw (Sorokin, Tawney). Voor de rest is de overheersende stelling dat je je over gemeenschap niet al te druk moet maken. Het valt allemaal wel mee, en we moeten ook een beetje met onze tijd meegaan.

Het ironische is dat de speelruimte voor maatschappijdiagnoses die daardoor ontstond werd betreden door economen (Galbraith, Mishan, Schumacher, Scitovsky, Hirsch, Frank), psychologen (Fromm, Slater, Schwartz), een politicoloog (Lane), een serieuze journalist (Packard) en een serieuze popularisator (Fukuyama). Zij deden wat sociologen hadden moeten doen. Pas tegen het eind van de twintigste eeuw komen de eerste pogingen van sociologen om de achterstand in te halen (bijvoorbeeld Putnam). Kortom, niet ik, maar Aupers en Burgers, staan in de sociologische traditie van de twintigste eeuw.

4. Keuzegemeenschap

Ten slotte roeren Aupers en Burgers het punt aan dat de traditionele gemeenschap achteruit mag gaan, maar dat daar nieuwe vormen voor in de plaats komen. Zij noemen smaakgroepen, de New- Agebeweging en de groepen die ontstaan op het internet.¹ Dit wijst op het algemenere thema dat mensen niet alleen maar willoze slachtoffers zijn van de teloorgang van gemeenschap, maar ook bewust gemeenschap creëren waar die vroeger meer als vanzelfsprekend bestond. Hier hebben zij natuurlijk groot gelijk in. In de uitgebreidere, tweedelige versie van mijn artikel die ik aan de redactie aanbod, was een paragraaf opgenomen over wat mensen zelf doen aan het verlies van gemeenschap. Ik wees daar op de inspanningen die mensen zich getroosten om relaties met familie en vrienden in stand te houden en om nieuwe vrienden te maken, op de grote omvang van de mantelzorg, op de participatie van mensen in buurten en in het vrijwilligerswerk, op het verschijnsel van de intentionele gemeenschap en op de groei van het in deeltijd werken. Natuurlijk doen mensen dat en nog veel meer. De vraag is of je mag verwachten dat al die inspanningen tot een optimale mate van gemeenschap zullen leiden. Daarover betoog ik in die uitgebreidere versie:

Veel keuzes kunnen individueel en op korte termijn verstandig zijn, terwijl ze voor anderen en (individueel en collectief) gecumuleerd niet goed uitwerken. Dit wijst ons er op: (1) dat voor gemeenschapsvorming en -instandhouding relevant gedrag externe effecten kan hebben, (2) dat de toekomstige gevolgen van dat gedrag voor de mate van gemeenschap niet altijd goed worden onderkend, en (3) dat aan de geschetste ontwikkeling perverse processen ten grondslag liggen.

Deze drie punten werden vervolgens nader uitgelegd, met als conclusie dat je zonder gemeenschapsbeleid geen optimum mag verwachten.²

Ik ben het dus met Aupers en Burgers eens. Helaas vond de redactie dit gedeelte van het manuscript minder interessant. Ik heb het dus in de ingekorte en geplaatste versie niet kunnen opnemen. (Uiteraard respecteer ik volledig het oordeel van de redactie.)

5. Controle en onderdrukking

Ten slotte: Aupers en Burgers denken bij gemeenschap meteen aan ‘strenge sociale controle en de onderdrukkende en benauwende kanten’ daarvan. Dat is een oppervlakkige associatie. In de eerste plaats is het zaak om de voor- en nadelen van gemeenschap te vergelijken met de voor- en nadelen van de huidige maatschappij. En dus niet alleen maar één (mogelijk) nadeel van gemeenschap noemen. In de tweede plaats is gemeenschap de samenlevingsvorm die de mensheid gekend heeft gedurende verreweg het grootste deel van zijn bestaan. In die gemeenschap was er inderdaad controle en onderdrukking, namelijk om de wederkerigheid te beschermen tegen de evenzeer menselijke neiging tot overheersing en onderdrukking. En die controle was symmetrisch. Pas in de agrarische samenlevingen ontstond de asymmetrische onderdrukking van velen door enkelingen, die we met de moderne democratie opnieuw proberen de kop in te drukken. Het is kortom niet juist om gemeenschap te associëren met de onderdrukking in de agrarische samenlevingen.

Noten

- 1 De vraag naar de mogelijkheden van internet voor gemeenschapsvorming is zeker interessant. Maar er is nog weinig echt goed onderzoek op dit terrein. Zie Matzat en De Vos (2000).
- 2 Aan wie geïnteresseerd is, stuur ik de uitgebreidere versie graag toe (email: h.de.vos@ppsw.rug.nl).

Geraadpleegde literatuur

- Glebbeeck, A. en H. de Vos (2000) Heeft de sociologie een toekomst? Over de hardnekkige onvolledigheid van de sociologische beroepsopvatting. *Mens en Maatschappij* 75 (4) 277-297.
- Matzat, U. en H. de Vos (2000) *Online Communities: Which Conditions Make Them Successful?* Report of a Research Project Commissioned by KPN Research. Te raadplegen op <http://www.uni-duesseldorf.de/~matzat>.